

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора педагогічних наук, професора,
завідувача відділу освіти дітей з порушеннями інтелектуального розвитку
Чеботарьової Олени Валентинівни
на дисертацію Чайки Маргарити Сергіївни
«Система розвитку комунікативної діяльності дошкільників з комплексними
порушеннями засобами альтернативної комунікації»,
подану до захисту на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 01 «Освіта / Педагогіка»
за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта»

Актуальність теми дисертаційної роботи.

У світлі реформування освіти в Україні пріоритетного значення набуває системний підхід до формування базових напрямів провідних видів діяльності у дітей з особливими освітніми потребами. Сучасні трансформації суспільних та соціокультурних реалій зумовили необхідність переорієнтації дошкільної освіти на розвиток у дітей з особливими освітніми потребами ключових життєвих умінь, що сприятимуть їхній орієнтації в соціальному середовищі, особистісному становленню, ефективній комунікації та взаємодії з однолітками і дорослими. У зв'язку з цим пріоритетними завданнями сучасної дошкільної освіти, визначених оновленим Базовим компонентом, є забезпечення всебічного розвитку особистості дитини, збереження її фізичного та психічного здоров'я, формування ціннісного ставлення до себе, природи і суспільства, а також розвиток комунікативних навичок, здатності до соціальної адаптації та соціально прийнятної поведінки.

Головною метою освітнього процесу для дітей з особливими потребами є їх соціалізація, адаптація до життєвих умов і підготовка до самостійного життя в суспільстві. Особливої уваги потребують діти дошкільного віку з комплексними порушеннями розвитку, для яких актуальним є формування провідних видів діяльності різними дієвими засобами, в тому числі – альтернативними.

Основою для розвитку і становлення життєвих компетентностей є здатність дитини взаємодіяти з оточуючими дорослими, які забезпечують її

навчання та розвиток. Отже, забезпечення ефективного формування комунікативної діяльності дошкільників з комплексними порушеннями розвитку засобами альтернативної комунікації потребує створення спеціально організованої системи та педагогічних умов.

Беручи до уваги різноманіття проявів комплексних порушень у дітей з особливими освітніми потребами, індивідуальний темп їхнього розвитку та неоднорідність умов виховання, актуальним є створення такої системи корекційної допомоги, яка б була не лише комплексною, а й максимально адаптованою до індивідуальних особливостей кожної дитини.

Дисертаційне дослідження Чайки М.С. присвячено вивченню системи розвитку комунікативної діяльності у дошкільників з комплексними порушеннями розвитку засобами альтернативної комунікації в умовах особистісно-орієнтованого навчання та в умовах дитячих освітніх установ, що є надзвичайно актуальним у сучасному соціокультурному та освітньому середовищі.

Варто також зауважити, що в сучасній спеціальній педагогіці ще не напрацьовано достатньо теоретично вивірену й практично обґрунтовану методику введення візуальних засобів альтернативної комунікації, яка б базувалась на потенційних можливостях дитини з урахуванням її інтелектуальних та мовленнєвих потреб.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження.

Наукова новизна полягає в обґрунтуванні та розробленні науково-методичних засад розвитку комунікативної діяльності дошкільників з комплексними порушеннями як основи їхньої успішної соціалізації; створенні системного міждисциплінарного підходу до розуміння процесу розвитку та формування комунікативної діяльності у дошкільників з комплексними порушеннями засобами альтернативної комунікації, яка охоплює поведінковий, емоційний, пізнавальний, особистісний компоненти. Також науково обґрунтовано і визначено організаційно-методичні умови введення візуальних засобів альтернативної комунікації для розвитку комунікативної діяльності

дошкільників з комплексними порушеннями, які враховують не лише особливості комунікативного розвитку дитини, труднощі, а й ресурси та потреби дитини в соціальному середовищі та в родині. Авторкою вперше обґрунтовано концептуально-структурну модель системи розвитку комунікативної діяльності дошкільників з комплексними порушеннями; створено та апробовано й експериментально перевірено методику введення візуальних засобів альтернативної комунікації «Комунікативний конструктор».

Теоретична значущість роботи полягає також у конкретизації понять «мова», «мовлення», «комунікативна діяльність»; «візуальні засоби комунікації», а також у визначенні їх взаємозв'язку в контексті дошкільної освіти дітей з комплексними порушеннями розвитку. Запропоновані авторкою методологічні підходи до діагностики й розвитку комунікативної діяльності дошкільників мають міждисциплінарний характер і можуть бути адаптовані до корекційно-розвивальної роботи в умовах інклюзивного, сімейного та спеціального навчання.

Практичне значення результатів дослідження полягає у створенні ефективної інноваційної методики «Комунікативний конструктор», що можна використовувати для формування та розвитку комунікативної діяльності у дітей з ООП у дошкільних закладах освіти усіх типів, Центрах раннього розвитку, Інклюзивно-ресурсних центрах та в практиці різних фахівців, які навчають та виховують дітей з комплексними порушеннями розвитку; розробленні «Методичних рекомендацій щодо застосування засобів альтернативної комунікації в дитячих освітніх установах», які введено в роботу освітніх закладів для дітей на національному рівні і запроваджуються у зв'язку із рекомендаціями МОН з 2022 року по всій території України; а також можуть бути покладені в основу створення індивідуально орієнтованих програм розвитку дітей з комплексними порушеннями.

Запропонована авторська методика формування комунікативної діяльності засобами альтернативної комунікації спрямована на зниження бар'єрів при комунікації та посилення комунікативних впливів на дитину з комплексними

порушеннями розвитку у закладах дошкільної освіти та родинному середовищі. Вона є універсальним інструментом для фахівців міждисциплінарних команд – логопедів, дефектологів, психологів, педагогів спеціальних та інклюзивних закладів освіти.

Отримані результати можуть бути використані при підготовці майбутніх фахівців спеціальної освіти, в освітніх програмах для студентів, а також у системі післядипломної педагогічної освіти з метою підвищення професійної компетентності педагогічних працівників, які працюють з дітьми з комплексними порушеннями розвитку.

Вагомим здобутком автора є те, що результати дослідження впроваджено у практику закладів освіти на національному рівні та підтверджено Листом директорату дошкільної, шкільної, позашкільної та інклюзивної освіти МОН № 4/2373-22 від 09.09.2022 для впровадження чинного документу – методичних рекомендацій «Використання методів альтернативної та додаткової комунікації у закладах освіти».

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків та рекомендацій, що сформульовані в дисертації. Вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічним та теоретичним обґрунтуванням вихідних його положень; застосуванням системи методів, адекватних меті, предметові та завданням дослідження.

Достовірність результатів роботи підтверджується широким оприлюдненням й апробацією основних положень та результатів дослідження на науково-практичних заходах міжнародного та всеукраїнського рівнів, шляхом обговорення результатів дисертаційного дослідження на конференціях, семінарах, вебінарах.

Характеристика основних положень дисертаційного дослідження.

Робота має логічно вибудовану структуру (вступ, три розділи, висновки, список джерел, додатки). Вона відповідає встановленим вимогам, містить глибокий теоретичний аналіз, ґрунтовне емпіричне дослідження з використанням валідного інструментарію.

Дисертаційна робота Чайки Маргарити Сергіївни «Система розвитку комунікативної діяльності дошкільників з комплексними порушеннями засобами альтернативної комунікації» є завершеним, логічно структурованим дослідженням, яке відзначається послідовною побудовою змісту, чітким дотриманням методологічних засад та комплексним охопленням досліджуваної проблематики. Структура роботи відповідає чинним вимогам до кваліфікаційних наукових праць: вона містить анотації двома мовами, вступ, три розділи з висновками до кожного, загальні висновки, список використаних джерел і додатки.

У першому розділі дисертантка виявила здатність до наукового узагальнення та систематизації теоретичних джерел з проблеми організації системи щодо формування та розвитку комунікативної діяльності у дошкільників з комплексними порушеннями розвитку.

Теоретичні підходи до визначення сутності понять «комунікація», «комунікативна діяльність», «альтернативні засоби комунікації» розглянуто крізь призму структурно-функціонального та системного підходів. Проаналізовано використання різних візуальних методів альтернативної та додаткової комунікації, серед яких найбільш ефективними визнано використання піктограм і символічних зображень у різних форматах і модальностях, а також жести. Окремої уваги заслуговує розгляд основних методів формування комунікативної діяльності у дітей з комплексними порушеннями: від класичних логопедичних технологій до сучасних мультисенсорних та інноваційних методик.

Цінним, з педагогічної точки зору, є другий розділ дисертаційної роботи, у якому висвітлено хід констатувального етапу експерименту, визначено структурні компоненти комунікативної діяльності (поведінковий, емоційний, пізнавальний, особистісний), розроблено системну методику діагностики стану комунікативної діяльності дошкільників з комплексними порушеннями розвитку, що дозволило апробувати потенціал символічних зображень як одного з найпоширеніших засобів АДК.

Констатувальний етап охоплював використання методики «Комунікативний конструктор», реалізація якої передбачало психолого-педагогічний інструментарій на основі шкал ASQ-3 та авторських критеріїв (розуміння вербальних інструкцій, можливість вербалізацій, формування фраз, супровідне мовлення), що дозволило виявити значущу різницю між експериментальною та іншими групами. Результати апробації методики, їх кількісної та якісної обробки, засвідчили переважання низького рівня сформованості комунікативної діяльності у дітей з комплексними порушеннями, а також виявили значний вплив родинного середовища на комунікативний розвиток дітей.

Важливою для практики спеціальної освіти є розроблена і представлена авторська програма розвитку комунікативної діяльності дошкільників з комплексними порушеннями візуальними засобами альтернативної комунікації, що вибудовувалась у результаті узгодженого поєднання освітніх цілей навчання, змісту, методів, засобів і форм організації, і передбачала адаптацію основних компонентів до умов інклюзивного закладу дошкільної освіти. Автором доведено провідну роль педагогів, фахівців супроводу та батьків у процесі її реалізації. Програма розглядається не лише як сукупність методичних інструментів, а як міждисциплінарна система взаємодії, у якій забезпечується поступове, адаптивне і науково вивірене формування комунікативної діяльності.

Результати впровадження експериментальної програми вказують на позитивну динаміку сформованості усіх компонентів комунікативної діяльності дошкільників, що підтверджено статистичними методами. Таким чином, змістове наповнення роботи, рівень теоретичного узагальнення, практична реалізація і перевірка ефективності системи розвитку комунікативної діяльності дошкільників з комплексними порушеннями дають підстави вважати дисертацію М.С. Чайки цілісною й завершеною науковою кваліфікаційною працею, що відповідає сучасним вимогам до досліджень у галузі спеціальної освіти.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Слід зазначити, що під час роботи з дисертацією порушень вимог не виявлено, текст роботи

оригінальний. Аналіз публікацій дисертантки засвідчив їх відповідність вимогам щодо оприлюднення результатів дослідження.

Основні положення та результати дисертаційного дослідження висвітлено у 18 публікаціях, з них: 4 статті у наукових фахових виданнях України, що включено до міжнародних наукометричних баз; 1 публікація в наукових періодичних виданнях інших держав; 1 Свідоцтво про реєстрацію авторського права на науковий твір «Методика введення візуальних засобів альтернативної комунікації «Комунікативний конструктор»; 2 навчально-методичні видання; 11 публікацій апробаційного характеру: 10 тез; 2 статті.

Зауваження та рекомендації щодо оформлення та змісту дисертації.

Незважаючи на високу якість виконаної дисертаційної роботи, вартими уваги є окремі зауваження, що виникли в процесі рецензування роботи.

1. У формульованому дослідженні переважає організація програми розвитку комунікативної діяльності дошкільників з комплексними порушеннями в контексті сім'ї, тоді як потенційні можливості педагогічної взаємодії у трикутнику «дитина – педагог – родина» потребують окремого теоретичного осмислення і розробки додаткових практичних методів.
2. У методичних рекомендаціях, представлених у III розділі щодо формування комунікативної діяльності засобами АДК у дітей з комплексними порушеннями, варто було б детальніше описати специфіку діяльності педагогів у процесі забезпечення партнерської взаємодії з батьками дітей з особливими освітніми потребами, оскільки це є запорукою успішної психолого-педагогічної діяльності у закладі дошкільної освіти.
3. Опис впровадження алгоритму використання альтернативних технік є цінним, але відсутній аналіз труднощів або обмежень, з якими стикались батьки під час застосування засобів АДК у повсякденному житті. Це могло б доповнити реалістичність представленої експериментальної методики.

Проте, зазначені зауваження та рекомендації ні в якому разі не применшують наукову цінність отриманих результатів дослідження, а лише вказує на його оригінальність, широту та можливі перспективи.

Усе вище зазначене дає підстави для **висновку**, що дисертаційна робота Чайки Маргарити Сергіївни «Система розвитку комунікативної діяльності дошкільників з комплексними порушеннями засобами альтернативної комунікації» є завершеною, самостійною науковою працею, яка має новизну та практичне значення, що є вагомим внеском у спеціальну освіту. Дисертаційне дослідження відповідає вимогам до оформлення дисертацій, порядку присудження наукового ступеня доктора філософії, затвердженими Наказом МОН України від 12.01.2017 № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019) і постановою КМ України від 12.01.2022 № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (із змінами, внесеними згідно Постанови КМ України № 341 від 21.03.2022 року), а її автор – Чайка Маргарита Сергіївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії PhD з галузі знань 01 Освіта/Педагогіка за спеціальністю 016 Спеціальна освіта.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,

завідувач відділу освіти дітей

з порушеннями інтелектуального розвитку

Інституту спеціальної педагогіки і психології

імені Миколи Ярмаченка НАПН України

Олена ЧЕБОТАРЬОВА

